

אומנויות ו Self

המלצות פדגוגיות:
היבטים רגשיים-חברתיים
בלימודי אומנויות

נייר עמדה

ד"ר סיגל ברקאי, שרית יפה תורג'מן

ד"ר איבנה רטנר, שרון שפלן לזר, הילה קובריגרו פנחסי, בצלאל קופרווסר, אביטל וייס אקשטיין

תוכן עניינים

3.....	תקציר
4.....	רציונל כתיבת המסמך
6.....	עוגנים תיאורטיים
7.....	המאפיינים הייחודיים של האומנויות
13.....	למידה רגשית-חברתית וביטוייה באומנויות
16.....	SEL ואבני הדרך באומנויות
17.....	אבני הדרך ללמידה רגשית חברתית באומנויות
23.....	מיומנויות SEL באומנויות
25.....	ערכים בלמידת האומנויות
26.....	אתיקה: אתגרים ייחודיים ומגבלות השיח בלימודי האומנויות
29.....	הערכה ומשוב בכיתת הסטודיו
31.....	כיצד לתת משוב: הנחיות למורים
33.....	כלי משוב והערכה: דגמים מומלצים
35.....	תהליכי קבלת תלמידים למגמות האומנויות
36.....	מפרט ממדים ללמידה רגשית חברתית באומנויות
41.....	המלצות למנהל בית ספר
41.....	תכנית פעולה לשילוב אומנויות בשגרת הלימודים
43.....	סוף דבר
44.....	ביבליוגרפיה

תקציר

נייר העמדה נכתב באגף אומנויות במשרד החינוך בשיתוף עם אגף בכיר שפ"י, השירות הפסיכולוגי ייעוצי. במסמך נדון הקשר בין לימודי אומנויות לבין למידה רגשית-חברתית SEL (Social Emotional Learning –) ונבחן האופן בו חמש מיומנויות ה-SEL¹ (מודעות עצמית, ניהול עצמי, מודעות חברתית, מיומנויות בינאישיות וקבלת החלטות אחריות) משולבות בצורה אינטגרלית בלימודי האומנויות במערכת החינוך בישראל בתחומים מוזיקה, מחול, אומנות חזותית, קולנוע ומדיה ותיאטרון. במסמך מפורטות אסטרטגיות הוראה ולמידה מעשיות לשילוב מושכל ומודע של SEL בהוראת אומנויות בהתבסס על מחקרים בינלאומיים בנושא, ונדונים האתגרים הייחודיים של לימודי האומנויות בהיבטים אתיים.

רציונל כתיבת המסמך

העבודה על מסמך זה התקיימה במשותף על ידי צוותים מאגף אומנויות ומהשירות הפסיכולוגי-ייעוצי, במטרה לקדם תובנות הוליסטיות הנבעות מהניסיון ומהידע של שני האגפים. המשימה שעמדה לנגד עיני הכותבים הייתה לבחון לעומק את הקשרים בין חמש המיומנויות המרכזיות של SEL לבין אבני הדרך בהוראת האומנויות, ולהעלות שאלות עומק ומהות על הקשרים בין התחומים. כל זאת על מנת להפיק תובנות שיסייעו למורים בכיתה כמו גם למקבלי ההחלטות בבתי הספר ובמטה.

מערכת החינוך בישראל עומדת בפני אתגרים מגוונים ומורכבים הנבעים מן הדינמיקה החברתית, התרבותית והפדגוגית הייחודית במדינה. תהליכי ההוראה-למידה בתחומי האומנויות, בכל שלבי הגיל, מעוררים רגישויות פסיכולוגיות ואתיות מיוחדות שדורשות התייחסות. מתוך ההתנסות בשטח והמחקר התיאורטי עולה כי שילוב אומנויות בהוראת תחומי דעת שונים מטפח ממדים חינוכיים ורגשיים מרכזיים. מתוך כך עלה צורך בכתיבת מסמך שימש כ'מגדלור' למורים לאומנויות כמו גם לאנשי חינוך שמעוניינים לקדם איזון רגשי-חברתי בשיעוריהם, באמצעות שילוב אומנויות.

שימוש מושכל בכוחן של האומנויות, כחלק מהעבודה החינוכית, תומך בתפקוד הרגשי-חברתי של התלמידים בעתות שגרה כמו גם בעתות חירום, ואף מקדם את הלמידה הרגשית חברתית המתרחשת כל העת בלמידה הפורמלית, הבינאישית והסביבתית במגוון מרחבי המוסד החינוכי ובמנעד קשרי היום יום החינוכי.

כל ניסיון להציע דיון פורמלי על אודות הקשר שבין תחום הדעת "אומנויות" לבין תחום הידע "למידה רגשית-חברתית (SEL)" חשוב שיתבסס הן על הידע ההתנסותי האינטואיטיבי של מורים לאומנויות והן על שפע המידע בנושא כפי שהוא מעוגן בתיאוריה, במחקר ובעשייה החינוכית, וכפי שהוא בא לידי ביטוי בלימודי האומנויות במערכת החינוך הישראלית.

תוכן עניינים

עבור המורים לאומנויות, מומחי תחום הדעת, ישמש המסמך כמצע לשימוש מכון ומושכל באסטרטגיות הוראה, למידה והערכה מכוונת היבטים רגשיים וחברתיים, ויסייע להם להעשיר את תהליך ההוראה-למידה באומנויות במודעות רגשית-חברתית, בידע בתחום זה ואף באימון בו. המסמך יסייע למורי תחום הדעת לשלב את עקרונות הלמידה הרגשית-חברתית בתהליכי ההוראה, הלמידה וההערכה, באופן מתוכנן ומודע, שיטתי ויצירתי.

קוראי מסמך זה, ובכללם מורים, יועצים חינוכיים, מנהלים וממונים פדגוגיים וארגוניים במערכת החינוך הישראלית יחשפו גם הם להבנה רחבה יותר של האופן בו למידה רגשית-חברתית פועלת בסינרגיה עם תהליכי העבודה השוטפים בחינוך לאומנויות, מתוך תקווה שהבנה זו תתרום לשילוב נרחב יותר של לימודי האומנויות בכל הממדים ובכל שלבי הגיל במערכת החינוך.

עוגנים תיאורטיים

לימודי האומנויות, כמו גם היצירה עצמה, כרוכים מאז ומתמיד בהיבטים רגשיים-חברתיים והשפעתם על נפש התלמיד והמורה היא עמוקה ומשמעותית ובכוחה לתמוך בתהליכים מקדמי שלומות (רווחה אישית) ובתהליכים לפיתוח תושייה מתוך חוסן, גמישות מחשבתית ויצירתיות. המשברים הבריאותיים והביטחוניים שפקדו את העולם מאז 2020 עוררו את הצורך בפיתוח כלים רגשיים וחברתיים מגוונים שיקדמו את כושר ההתמודדות של התלמידים וצוות המורים עם אתגרי השעה, ובהם כלים רבים מתחומי האומנויות. מחקרים שנערכו בעשורים השני והשלישי של המאה ה-21 מאששים את התחושות האינטואיטיביות של אנשי חינוך רבים שהצביעו על השפעתן החיובית של האומנויות על תלמידים. ממצאים אלו מהווים בסיס לפיתוח גישות יישומיות, אשר מעשירות את החינוך באמצעות שילוב אומנויות ומקדמות את רווחת התלמידים ואת יכולתיהם הרגשיות-חברתיות (Picot & Hopkins-Flory, 2023; Subramaniam, 2024).

המאפיינים הייחודיים של האומנויות

חמשת תחומי האומנויות; המוזיקה, המחול, האומנות החזותית, הקולנוע והמדיה והתיאטרון מקשרים בין עולמות הפרשנות, העיון והידע ההיסטורי, הנלמדים מתוך חקר של יצירות ממגוון סוגים וסוגות, לבין עולמות הביטוי היצירתי האישי, ההתנסות החווייתית, הדיוק האסתטי וההבעה הרב-חושית בממדים החזותי-הצלילי-הגופני. האומנויות בחינוך מזמנות למידה אישית משמעותית, מעוררת עוגג ומאתגרת, ומקדמות שיתופי פעולה ועבודת צוות. כל אלו מובילים, לרוב, ליצירת תוצר אומנותי חינוכי פורה, מקורי ומרגש. בישראל, המורים לאומנויות עוסקים לעיתים קרובות בהיבטים שונים של למידה רגשית-חברתית בעבודתם, ומשלבים בה הוראה, טיפוח ותרגול של מיומנויות רגשיות חברתיות כגון מודעות עצמית, ניהול עצמי, מודעות חברתית, מיומנויות בינאישיות, וקבלת החלטות.

ייחודיותן של האומנויות טמונה בחיבור העמוק שבין גוף לתודעה דרך החושים, התנועה והחווייה הגופנית, והשפעתם על הרגשות והחשיבה. האומנויות ניזונות מאינטואיציה ומתחושות, כמו גם מידע רב-חוש וסומטי שמצוי בגוף החי, הנע והחושב.² מן המחקרים עולה כיצד למידת אומנויות מעניקה ללומד הזדמנות נדירה לגשת לממדים א-מילוליים, מטפוריים ולעיתים מודחקים או לא מודעים בתודעה האנושית. תהליך זה מאפשר ללומד לחקור ולפתח את עולמו הפנימי תוך יצירת זיכרונות משמעותיים ועמידים (Farrington et al, 2019). למידת האומנויות מזמנת עיבוד יצירתי של חוויות שונות לסמלים חזותיים, אודיו-ויזואליים ו/או סנסו-מוטוריים שהופכים ליצירה אסתטית.

מתוך כך, התלמיד היוצר יכול לשתף אחרים בעולמו באמצעות התווך של היצירה אומנותית, ולפתח בעקבות כך שיח עם חברת השווים ועם המורה. הלמידה הפעילה, ההתנסותית והדיאלוגית באומנויות מתיישבת באופן מלא עם למידה רגשית חברתית רגשית על מנעד הגדרותיה וממדיה.

² ב"ידע רב-חוש" הכוונה היא למידע שמתקבל דרך כל החושים (ראייה, שמיעה, מישוש, טעם וריח), וכן דרך חושים נוספים כמו שיווי משקל ותחושת הגוף במרחב (Proprioception). "ידע סומטי" מתייחס לידע שנמצא בגוף עצמו, כלומר לתחושות גופניות, לתנועה, לזיכרון השרירי ולתחושה הפנימית של הגוף (כמו יציבה, מתח שרירים או תגובות רגשיות שמתבטאות פיזית). ב"גוף חי, נע וחושב" הכוונה לידע שקיים בתוך גוף שאינו דומם, גוף שמבצע תנועה ולכן חווה את העולם דרך הפעולה שלו בתוכו וגוף שחושב, כלומר, מתקיים בו קשר הדוק בין הגוף לתודעה, לרגש ולמחשבה.

תוכן עניינים

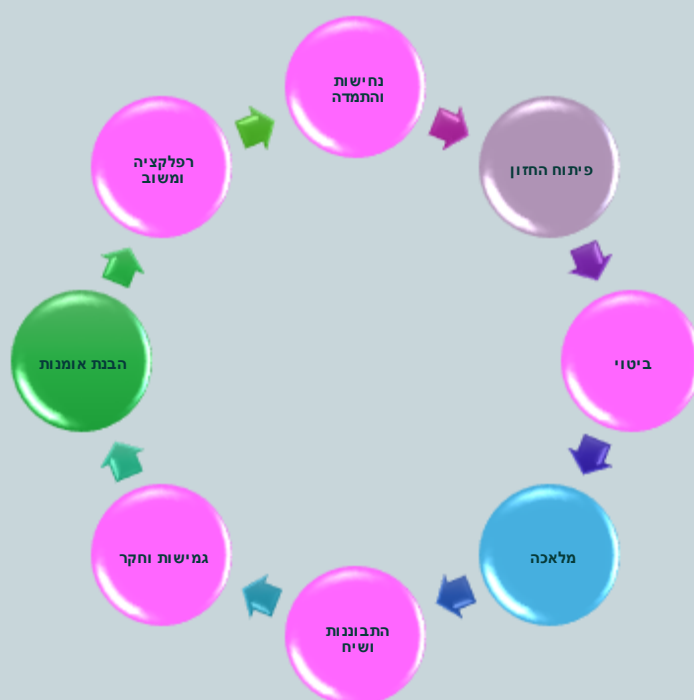
באמצעות השימוש ביצירה ובאמצעים המטאפוריים, לימודי האומנויות יוצרים מרחב שמטפח רגשות ומעודד תהליכי מהות ועומק (Farrington & Shewfelt, 2020) אשר לא תמיד מתאפשרים בלמידה. מעצם מהותן, האומנויות הן תופעה חזותית-מדיומית שאינה עושה שימוש רב בדיבור ובמילוליות. אומנויות אינן "מדברות", הן "מראות". עבור תלמידים מסוימים, השימוש באומנויות ככלי ביטוי בשפה א-מילולית תורם לתחושת הצלחה בביטוי מדויק יותר של רגשותיהם, עמדותיהם ומחשבותיהם, לעומת הניסיון לדבר על כך באופן מילולי.

בנוסף, נמצא כי חינוך באמצעות אומנויות תורם לפיתוח יכולות רגשיות-חברתיות כמו אמפתיה ורפלקציה עצמית, המאפשרות התמודדות עם תכנים מורכבים – אישיים וחברתיים כאחד (Bowen 2019 & Kisida). הדיאלוג, המתחולל בשיעורי האומנויות העיוניים והמעשיים, בין מורים לתלמידים ובין תלמידים לבין עצמם, בהקשרי יצירה ויצירת, בסדנה ובכיתה העיונית, הוא מאפיין ייחודי ללמידת אומנויות. ה"הוראה הדיאלוגית" (שליטא, 2015) מדגישה את כוחו של הדיאלוג ככלי מרכזי בלמידת אומנויות. "הוראה דיאלוגית" מאפשרת ללומדים לעצב מחדש את הבנתם הביקורתית ולרתום את השיח האישי ללמידה רפלקטיבית ומשמעותית (Simpson, 2016).

בתוכני הלמידה הרגשית חברתית העולים וצפים בתחומי הדעת השונים – אומנות חזותית, מחול, מוזיקה, קולנוע ותיאטרון מתעמקים היחסים בין תלמידים מרקעים תרבותיים מגוונים ומועצמת ההכרות עם מגוון התרבויות שהתלמידים מביאים איתם מהרקע המשפחתי והאישי שלהם. שיעורים אלו עשויים להגביר את תחושת השייכות ואת התפיסה החיובית של תלמידים לא רק באשר לתרבות ולקבוצה החברתית שלהם עצמם, אלא גם באשר לרקע התרבותי של אחרים.

תוכן עניינים

בספרה על חינוך לאומנות בארה"ב (Winner, 2022) מתארת אלן וינר כיצד היא ולואיס הטלנד פיתחו את מודל "הרגלי החשיבה של הסטודיו" (<https://lanearts.org/studio-habits-of-mind>).

איור 1 - 8 הרגלי החשיבה של הסטודיו (מיומנויות רגשיות-חברתיות מסומנות בצבע ורוד)

בעקבות צפייה בכיתות אומנות רבות שלומדות בפדגוגיה הייחודית המכונה "פדגוגית סטודיו" איתרו וינר והטלנד בכיתות האומנות בבתי הספר "חשיבת סטודיו" המדגישה גם את הצד הרגשי-חברתי של הלמידה. הן הבינו כיצד הסטודיו, ככיתה לאומנות, הינו לא רק למרחב ליצירה אישית, אלא גם מרחב חברתי שבו מתפתחות תוך כדי יצירת ולמידת אומנות מיומנויות של תקשורת, אמפתיה, עבודת צוות ויכולת להתמודד עם אתגרים רגשיים וחברתיים.

תוכן עניינים

מתוך "8 הרגלי החשיבה" חילצנו את המרכיבים בלמידת סטודיו שהינם בעלי היבט רגשי חברתי (באיוור למעלה מסומן בוורוד): ביטוי עצמי, נחישות והתמדה, גמישות מחשבתית וסקרנות לחקר, התבוננות פרשנית ושיח פתוח בקבוצה, רפלקציה עצמית וקבוצתית. בנוסף, איתרנו עוד כמה ממדים של "הרגלי חשיבה" בסטודיו הקשורים ללמידה רגשית חברתית: שיתופי פעולה ולמידה מעמיתים, אמפתיה והבנת האחר, שייכות וזהות, אחריות ושיתוף פעולה.

הסטודיו, אם כן, הוא מרחב המאפשר לתלמידים להביע רגשות, מחשבות וחוויות דרך התהליך האומנותי. תהליך היצירה מפתח מודעות רגשית ומלמד כיצד לתרגם תחושות למבע חזותי/גופני/צלילי. העבודה עם דימויים וגירויים רב-חושיים יוצרת חיבור עמוק עם העצמי, מחזקת זהות אישית ומעודדת אותנטיות רגשית. החתירה להצלחת היצירה בסטודיו מחזקת תכונות כגון נחישות, התמדה, הקפדה על איכות ובמקביל גם התנסות באי-הצלחה, תסכול, קנאה ותחרותיות. הסטודיו מייצר הזדמנויות לפיתוח אסטרטגיות התמודדות עם אתגרים מורכבים כאלו, בתוך מרחב סגור ומוגן יחסית. בנוסף, כאשר התלמידים משתפים את יצירותיהם, הם לומדים להקשיב לחוויות רגשיות של אחרים ביחס ליצירות שלהם ולהכיר בכך שלכל אדם נקודת מבט ייחודית. הסטודיו ככיתה הוא סביבה מעבדתית להתמודדות רגשית-חברתית, הנעשית בליווי מורה מנחה. חשיבות רבה נודעת, אפוא, להכשרת המורה להבנת הרגישויות האתיות הייחודיות לעבודה בכיתה הסטודיו הבית-ספרית.

היתרונות של למידת הסטודיו

מעורבות ונחישות

בכיתה הסטודיו מתרחשת התמודדות עם אתגרים רגשיים כמו תסכול, חוסר ודאות ופחד מלנסות ומלטעות. דרך עבודה על פרויקטים ולמידה מתהליך היצירה שלהם התלמידים מפתחים סבלנות, התמדה ואמון בעצמם. קושי, מכשול או אכזבה, הופכים לכלי למידה, ועם הזמן נבנית עמידות רגשית ויכולת לחשיבה מתפתחת ולגמישות רגשית בהתמודדות עם קשיים. במקביל, העבודה בקבוצה מאפשרת לתלמידים לראות איך אחרים מתמודדים עם מכשולים וללמוד מהם אסטרטגיות התמודדות.

תוכן עניינים

גמישות וחקר

למידה בסטודיו מעודדת פתיחות מחשבתית, ניסוי וטעייה והתמודדות עם אי-ודאות. התלמידים לומדים לצאת מאזור הנוחות שלהם, להתנסות בדרכים חדשות ולשחרר שליטה. זה תהליך שמחזק ביטחון עצמי, יצירתיות וחופש מחשבתי וגם מפתח יחסי אמון עם המורה והעמיתים. כאשר תלמידים רואים כיצד חבריהם ניגשים לאתגרים בצורה שונה, הם מפתחים כבוד למגוון גישות ודרכי חשיבה שמעמיקות את יכולתם להתמודד עם אי הוודאות הכרוכה בתהליך היצירה.

שיתופי פעולה ולמידה מעמיתים

כיתת הסטודיו היא מרחב בו נוצרת למידה משותפת, שבה תלמידים חולקים תהליכים, רעיונות, אתגרים והצלחות. העבודה בקבוצות או בזוגות מחזקת את היכולת לעבוד יחד, להקשיב לפרספקטיבות שונות ולשלב כוחות ליצירה משותפת. הלמידה המשותפת מקדמת אחריות הדדית ותחושת קהילה. חלק משמעותי מלימודי האומנויות הוא שיתוף ברעיונות וחשיבה יצירתית בקבוצה. תלמידים לומדים לדמיין ולפתח רעיונות, לקבל השראה מהסביבה ולסגל חשיבה רפלקטיבית על היצירה שלהם ושל אחרים. מתוך כך מתחזקת היכולת לשיתוף פעולה, לניהול דיאלוג ולמתן כבוד למגוון רעיונות. בנוסף, כאשר תלמידים עובדים על פרויקטים משותפים, הם משכללים מיומנויות של ניהול משא ומתן, פשרה ועבודת צוות, החיוניות לכל מרחב חברתי.

אמפתיה והבנת נקודות מבט שונות

העיסוק באומנויות, חושף את התלמידים לסיפורים, חוויות וזהויות מגוונות. כיתת הסטודיו היא מרחב שבו הם יכולים להביע ולהבין רגשות מורכבים, להכיר ולהתחבר לאנשים שבאים מרקעים שונים ולחוות פרשנויות שונות ליצירה. יכולת זו חיונית לחיים החברתיים, היא מפתחת רגישות ופתיחות כלפי האחר ומאפשרת ללומד לחוש נוח עם השונות והייחודיות שהוא מביא עימו למפגש הבינאישי כמו גם למלאכת היצירה.

תוכן עניינים

שייכות וזהות בתוך קהילה לומדת

בכיתת הסטודיו נוצרת תחושת קהילה, שבה לכל תלמיד יש מקום להביא את עצמו. דרך שיתוף בזמן העבודה ותמיכה הדדית, נוצרת סביבה שבה התלמידים מרגישים חלק מקבוצה עם מטרות משותפות. הסטודיו הוא מרחב ללמידה אחרת, הנעשית במעגל, בתנועה חופשית, תוך שמיעת מוזיקה ותחושת זרימה ספונטנית ושיחה פתוחה, בניגוד לישיבה המקובלת בכיתה בזמן למידה פרונטלית. תחושת השייכות לקהילת הסטודיו מחזקת ביטחון עצמי, תחושת ערך אישי ויכולת לבנות קשרים משמעותיים עם אחרים.

אחריות ושיתוף פעולה

בעבודה על פרויקטים קבוצתיים התלמידים לומדים לחלוק משאבים, להקצות משימות ולעמוד בלוחות זמנים מתוך מחויבות גם לחבריהם לקבוצה ולא רק לעצמם. הם מבינים את החשיבות של תרומתם האישית להצלחת הקבוצה ומפתחים אחריות אישית וקבוצתית. מיומנויות אלו מכינות אותם לעבודה בצוותים עתידיים ולשיתופי פעולה משמעותיים.

נמצא אפוא, כי להוראת האומנויות יש תפקיד מרכזי ביצירת חוויות למידה חיוניות ומעשירות בקרב הלומדים, המעוגנות בתהליכים רגשיים ופסיכולוגיים "יחודיים", וכי יש לה פוטנציאל משמעותי להשפיע על העולם הפנימי של התלמיד ועל תפיסתו את החברה שבה הוא חי.

למידה רגשית-חברתית וביטוייה באומנויות

למידה רגשית-חברתית (SEL – Social Emotional Learning) היא תהליך חינוכי התפתחותי לקידום עמדות, ידע ומיומנויות רגשיות וחברתיות. למידה רגשית-חברתית מאפשרת לתלמידים ולמורים לפתח חוסן ותחושת משמעות ושייכות, ומתוך כך לשגשג ולהצליח. היא מסייעת לפרט להבין את רגשותיו ולנהל אותם, להציב מטרות ולהשיגן, לקבל החלטות אחראיות ואכפתיות, לטפח רגישות לאחר וליצור קשרים חברתיים חיוביים. למידה רגשית-חברתית מתרחשת כל העת מתוך התנסויות אישיות ובין-אישיות, אך כדי להפיק ממנה ידע ומיומנויות יש לקיים שיחות, שיעורים ואימונים בנושאים, באופן יזום ובאופן מזדמן.³

כאשר התלמידות והתלמידים רוכשים מיומנויות אישיות ובין-אישיות הם לומדים לזהות את ההשפעות הרגשיות והחברתיות של ההתנסויות, ומתוך כך מעמיקה הבנתם את העולם ואת עצמם. הלמידה הרגשית-חברתית מקדמת הוגנות ודורשת מעורבות פעילה של התלמידים והתלמידות ביישומה. היא מופקדת בידי הצוות כולו ומתאפשרת במיטבה כשהיא מיושמת במכלול מרחבי הארגון החינוכי, בבית ובקהילה, בתנאים של תמיכה, יחסים בנוי אמון, חום אנושי וקשר אישי (בתוך: בית ספר תומך למידה חברתית רגשית SEL, ערכה למיפוי בית ספרי בתחום הרגשי-חברתי, השירות הפסיכולוגי ייעוצי ואגף מו"פ, משרד החינוך).

למידה חברתית-רגשית (SEL) היא גישה חינוכית השואפת לטפח בקרב תלמידים מיומנויות חברתיות ורגשיות כחלק בלתי נפרד מהתהליך הלימודי, מתוך הכרה בכך שהיבטים אלה משפיעים באופן ישיר על הצלחתם האקדמית ועל חוותם האישית. לשם כך, יש להעניק לתלמידים הזדמנויות עקביות לפתח, לתרגל ולשקף מיומנויות אלה, תוך התאמה לגילם ולרקע התרבותי שלהם.

³ בתוך: בית ספר תומך למידה חברתית רגשית SEL, ערכה למיפוי בית ספרי בתחום הרגשי-חברתי, השירות הפסיכולוגי ייעוצי ואגף מו"פ, משרד החינוך.

תוכן עניינים

שילוב SEL בהוראה האקדמית מאפשר למורים לשזור תכנים חברתיים-רגשיים בתחומי הדעת השונים, כמו מדעים, הומניסטיקה, אומנויות וחינוך גופני, ולהעניק ללמידה ממד משמעותי ורלוונטי יותר.

אקלים בית ספרי וניתני תומך הוא מרכיב חיוני ביצירת סביבה שבה כל תלמיד חש שייכות, מוערך ובטוח להתפתח. גישה זו באה לידי ביטוי גם בהתייחסות למשמעת, המבוססת על עקרונות חינוכיים ושיקומיים, ומיושמת באופן הוגן ורגיש. חשוב לעודד מעורבות פעילה של התלמידים בתהליך הלמידה ובחיי בית הספר, להעניק להם קול והשפעה, ולחזק את תחושת המסוגלות שלהם כמובילים ומקבלי החלטות.

למידה רגשית-חברתית עוסקת בהקניית מיומנויות רגשיות-חברתיות ובפיתוח כשירויות אישיות כגון ניהול עצמי, מודעות עצמית וחברתית, עיבוד מידע חברתי, מוטיבציה וקבלת החלטות אחריות (Jones & Kahn, 2017; Schwab & Elias, 2014) רווחה נפשית מתפתחת בקרב תלמידים כאשר ישנם תנאים מצמיחים בסיסיים שתומכים בתהליכים רגשיים וחברתיים חיוביים (Deci & Ryan, 2020) ואבי עשור ושותפיו (2022).

סקירות מחקריות עכשוויות מדגישות את תרומת שילוב האומנויות בקידום למידה רגשית חברתית וממחישות כיצד שילוב אומנויות במגוון תחומי דעת מטפח מיומנויות SEL חיוניות כגון מודעות עצמית, ויסות רגשי והבנה בין-תרבותית (דוח יוזמה, 2020). בחיבור שבין רווחה נפשית לבין לימודי האומנויות, התנאים המצמיחים שבאים לידי ביטוי הם הגשמת כשרון אומנותי וחיבור לנטיית הלב. הקשר בין התנאים המצמיחים לבין האומנויות נעוץ גם בכוחו של תחום זה לסייע בטיפוח מיומנויות רגשיות וחברתיות, כפי שעולה מהמחקר של וייסברג ועמיתיו (2015). על פי המחקר, בהיותן תחום יצירתי, הרי שהאומנויות מאפשרות לתלמידים לפתח את היכולת להתמודד עם רגשותיהם, ליצור קשרים חיוביים ואף להרגיש שהם מסוגלים לקחת החלטות אחריות במגוון מצבים (Weissberg, & Cascarino, 2013).

תוכן עניינים

במסמך מדיניות כלל מערכתי שדן בטיפול מיומנויות חברתיות רגשיות במערכת החינוך בישראל נכתב:

שיעורי ספרות ואומנות חזותית, מוזיקה, ריקוד ותנועה הם מצע טבעי לטיפול ולהקניה של היבטים חשובים של למידה רגשית-חברתית. דמויות בסיפורים, אירועים שמתרחשים בספרים, דימויים בשירים – כל אלו משמשים מצע לדיון בסוגיות הקשורות להבנת העצמי ולהבנת האחר, ומקדמים את היכולת של תלמידים ומורים לקיים דיאלוג מכבד.⁴

לצד התמיכה בתלמידים, יש להקדיש תשומת לב גם לפיתוח המיומנויות החברתיות והרגשיות של הצוות החינוכי עצמו, באמצעות למידה שיתופית, חיזוק האמון והעמקת הקשרים המקצועיים והאישיים. קשרים אותנטיים עם משפחות התלמידים ועם גורמים בקהילה תורמים אף הם להרחבת התמיכה ולחיזוק המעטפת החינוכית.

כדי להבטיח יישום אפקטיבי של SEL חשוב לקיים תהליכים מתמשכים של איסוף וניתוח נתונים, לבחון את ההשפעה בפועל ולבצע התאמות בהתאם לצרכי התלמידים ולמאפייני הקהילה הבית-ספרית ([/https://schoolguide.casel.org](https://schoolguide.casel.org)).

⁴ מתוך: דו"ח יוזמה, 2020, עמוד 86.

SEL ואבני הדרך באומנויות

חמש אבני הדרך להוראת אומנויות הן: **שיח האומנות**, **שיח דיאלוגי**, **פיתוח ההעזה**, **שיח הזהות וארטיביזם** (תכנית הלימודים באומנות חזותית). ההצלבה בין המיומנויות הרגשיות-חברתיות לאבני הדרך באומנויות מאפשרת המשגה פורייה של היתרונות עבור התלמידים. המסמך הנוכחי מציע חיבור בין חמש אבני הדרך באומנויות לבין חמש מיומנויות היסוד של הלמידה הרגשית-חברתית על פי CASEL: **מודעות עצמית**, **ניהול עצמי**, **מודעות חברתית**, **מיומנויות בינאישיות**, **קבלת החלטות**.

קבלת החלטות אחרת

קבלת בחירות מוסריות ומושכלות בהקשרים אמנותיים.

מודעות עצמית

פיתוח הבנה של רגשות ותהליכים אישיים בתוך הקשרים אמנותיים.

מיומנויות בינאישיות ודיאלוגיות

שיפור תקשורת ושיתוף פעולה באמצעות מעורבות באומנויות

ניהול עצמי

ניהול רגשות ופעולות באופן יעיל תוך כדי מעורבות באומנויות

מודעות חברתית

הכרה והבנה של דינמיקה חברתית דרך פרקטיקות אמנותיות

אבני הדרך ללמידה רגשית חברתית באומנויות

אבן דרך 1 – שיח האומנות

הכרת מושגים, אומנויות שונות, למידה בין-תחומית – פרשנות רגשית ליצירות, מפגש עם יוצרים ויצירות בממד הרגשי והזהותי.

הלמידה העיונית באומנות מאפשרת ללומדים להיחשף לעולמם הפנימי של יוצרים, להכיר את רגשותיהם ותפיסות עולמם, כפי שאלו מתבטאים ביצירותיהם. מפגש זה מרחיב את השפה הרגשית, מאפשר עיסוק בהתמודדויות אישיות, ומעודד פיתוח מודעות עצמית באמצעות הכרה במנעד רגשות רחב וביטוי.

אבן דרך 2 – שיח דיאלוגי

התבוננות, תיאור, הקשבה מכבדת, פרשנות, חשיבה ביקורתית, הנמקות

שיח אומנותי בכיתת הסטודיו מספק מרחב לביטוי רגשי ולפיתוח מודעות עצמית, תוך חיזוק למידה רגשית-חברתית. בתכניות לימוד אומנויות בארץ ובעולם מתקיים דיאלוג מונחה סביב יצירות אומנות המעודד תלמידים לשתף בחוויות, לפרש רגשות ולכבד נקודות מבט שונות. מורים מעודדים תלמידים להתבונן ביצירות, לשתף בתחושות שהן מעוררות ולהשתתף בדיון שמדגיש הקשבה ולגיטימציה לשוני. בתחום הקולנוע והתקשורת קיימים כלי שיח כגון "הפרח של הלגה קלר" (קלר, 1995) ושאלות לדיון של בזלגטה (Bazalgette, 1992) המשמשים לעיבוד רגשי של זהות וערכים.

במחול, במוזיקה, בתיאטרון ובאומנות כמו גם בהפקות סרטי קולנוע ישנן מתודות המאפשרות לתלמידים לבטא את עולמם הפנימי דרך שיח על אודות יצירה ויזואלית. שיחות אשר תורמות לעיבוד חוויות אישיות ולביסוס זהות. תהליכים אלה מחזקים את הרחבה הנפשית בכך שהם מספקים לתלמידים כלים להבנת עצמם וליצירת תקשורת משמעותית עם סביבתם. הדיאלוג באומנות אינו רק בין המתבונן לבין היוצר אלא גם במרחב הקבוצתי והכיתתי.

תוכן עניינים

עבודה קבוצתית בתיאטרון, למשל, דורשת מהתלמידים לבטא רעיונות בבהירות עם הקשבה פעילה לחברי הקבוצה. תקשורת יעילה ועבודת צוות חיוניות עבור התנהלות תקינה ומוצלחת במהלך החזרות והמופע, אך גם לביצוע אפקטיבי של עבודת משחק על הבמה. זאת ועוד, ביצירה אומנותית המערבת מספר שותפים ליצירה, כמו תיאטרון או קולמנע נדרשות יכולת פתרון קונפליקטים ותקשורת המאפשרת גמישות והסתגלות לקבוצה.

אבן דרך 3 – חתירה למצוינות

פיתוח ביטוי אישי, דמיון וחשיבה יצירתית, יכולות טכניות, רגישות וחוויה אסתטית – התמודדות עם קשיים טכניים ומסוגלות טכנית, כולל הגעה למצוינות ולהישגים יוצאי דופן.

אחד הממדים הייחודיים בלימודי האומנויות הוא שאת המוכשרים ביותר הם מובילים להצלחה מקצועית כבר בגיל צעיר (ראו לדוגמה סיפור חייהם של מוצארט או של פיקאסו, ואת תופעת "ילדי הפלא" במוזיקה המנגנים כבר בעשור הראשון לחייהם על הבמות החשובות בעולם). היבט מרכזי עליו מסכימים החוקרים בהובלה להצטיינות ולהגעה להישגים של המוחננים והמוכשרים ביותר באומנויות הוא חשיבותו של האימון השיטתי מגיל צעיר (במיוחד בתחומי המוזיקה והמחול), כדי שילד מחונן ומוכשר יוכל "להפוך יכולות טבעיות למומחיות" (Gange, 2000). האימון הכרחי להצלחה, כאשר כמות האימון הנדרשת גדולה בהיקפיה. ההנחה היא שיותר מ-10,000 שעות אימון נדרשות לפני שנגן-מבצע יהיה מוכן לפתוח בקריירה מקצועית (Ericsson, 1993) וכך גם רקדן מקצועי.

כמות האימון הנדרש מגיל צעיר היא רק היבט אחד מתוך מכלול התנאים הנדרשים להצטיינות. משקל רב יותר הוא מרכיב איכות האימון (McPherson, 2006) שלעיתים נעשה ע"י מומחים בתחום שאינם אנשי חינוך בהכשרתם. אימון שכזה מחייב שמירה על שווי משקל ואיזון בין תמיכה רגשית לבין דרישות מקצועיות, על אחת כמה וכמה בתוך מערכת החינוך. התלמידים והתלמידות, שהינם בעלי מוטיבציה פנימית ברמה גבוהה מאוד מעורבים באופן מלא, נענים להנחיות, מיישמים אותן ומשקיעים שעות רבות. בתהליך זה הם חושפים את עצמם ואת נפשם, תוך שהם מתמסרים להנחיית המבוגר המומחה בתחום אליו הם משתוקקים.

תוכן עניינים

זהו מצב בו יכולות להתפתח סכנות אתיות ורגשיות הדרשות מודעות וטיפול. על המבוגר לגלות אחריות, מוסריות ואתיקה התנהגותית ברמה הגבוהה ביותר, על מנת לשמור על הנפש הרכה של הילד והילדה המתאמנים אצלו. מסיבה זו חשוב לעקוב אחר המומחים המאמנים, אם בתפקידם כמורים במערכת או בהיותם מנטורים מקצועיים, על מנת לקדם את רוחות התלמידים ולסייע בביצועיהם. בתחרויות מחול מקצועיות לשם דוגמה, המצב הרגשי הנפוץ ביותר לפני תחרות ברמה גבוהה הוא חרדה, ואחריה מופיעים מתח, עוררות, ריכוז וביטחון עצמי. טכניקות מנטליות להכנה פסיכולוגית שנמצאו יעילות במצבים כאלו הן: התנגדות מנטלית (mental contrasting), דיבור עצמי, ביו/טירו פידבק (Aliberti, 2023).

גיל ההתבגרות הוא זמן חשוב לפיתוח אסטרטגיות התמודדות ולמידה כיצד לנהל גורמי לחץ הקשורים למופע ולתחרויות, כגון: ביצוע שגיאות, צפייה בביצועים טובים של אחרים וקבלת ביקורת ממורים-מאמנים, כמו גם התמודדות עם שינויים פיזיולוגיים, חברתיים, רגשיים וקוגניטיביים מהירים הקשורים עם גיל ההתבגרות (Sobash, 2012). כמו כן, יש לעודד את התלמידות והתלמידים לחשוב על תהליך היצירה שלהם, על ההחלטות שקיבלו ועל רגשותיהם במהלך התהליך. הוכח מחקרית כי רפלקציה עצמית מעמיקה את הלמידה ומפתחת מודעות עצמית (Hetland, 2013).

במגמות המוזיקה והמחול ישנה תשומת לב רבה לליווי המורים המומחים, הקפדה על שיח בין מערכת החינוך למומחים וליווי של גורמי שפ"י את התהליך. בתחרות המצטיינים של הפיקוח על החינוך למחול הליווי הוא צמוד, הן של הצוות החינוכי במגמות המחול והן של צוות הפיקוח. לצד התרגשות רבה ולחץ ישנו מעגל תמיכה רחב שדואג לרווחתם ולרווחתן של הרקדניות והרקדנים הצעירים לפני ואחרי התחרות.

אבן דרך 4 - פיתוח ההעזה

סדנת האומנות כמרחב יצירה, בדיקה וניסוי – קידום תחושת מסוגלות, בקשת עזרה, התמודדות עם הצלחה ועם כישלון

לאורך שנות לימודיהם התלמידים והתלמידות מתמודדים עם קשיים וסוגיות בין-אישיות ותוך-אישיות מגוונות, שיכולות להתחדד ולהתעצם דווקא בלימודי האומנויות שלהם. פיתוח ההעזה ביצירה בסדנה יכול להוות גורם מעצים מבחינה רגשית כיוון שהוא מאפשר התנסות בנטילת סיכונים מחושבים, הנעשית בסביבה מבוקרת ומודרכת.

כאשר המורה או המנחה מגדירים תרגיל או משימה שיש בהם עידוד לחשיבה יצירתית וחדשנית שנעשית בתוך מרחב בטוח ומאפשר הם מעודדים את התלמידים להתנסות, לבדוק, לחקור, לדמיון, לנסות חומר חדש, טכניקה חדשה, לבדוק קומפוזיציות חזותיות, סומטיות או צליליות בהם עוד לא נגעו בעבר. כאשר המנחה מתייחסת בחיוב להתנסויות הללו היא מעודדת את התלמידים "לחשוב מחוץ לקופסה" ובכך מפתחת בהם מיומנויות רגשיות וחברתיות חשובות שתורמות להם בהווה ומכינות אותם לעתיד.

כאשר הניסוי/המחקר/התרגיל ההתנסותי/התוצר האומנותי בסדנה מצליח, הוא תורם להעצמה ולרווחה רגשית, לתחושת הצלחה ונראות ולגאווה. האפשרות ליצור משהו חדש – לחן, שיר, ציור או פסל, כוריאוגרפיה, תסריט או מחזה – ולהציג אותו בציבור, מקדמת אצל התלמידים את תחושת המסוגלות האישית שלהם. יחד עם זאת, היא מציבה אתגרים בתוך המרקם החברתי העדין שבו נבחנים "הצלחה" ו"כישלון" דרך היצירה האומנותית.

בכל עבודה סדנאית קיימת גם אפשרות של אי-הצלחה, המוכלת בסביבת הסדנה כמובנת מאליה וכחלק מהתהליך, ובכך היא מאפשרת לתלמיד לחוות גם תסכול בסביבה בטוחה ותומכת - חוויה מצמיחה שמקדמת ביטחון עצמי והעזה גם בממדים רגשיים אחרים בחיי התלמידים. כך, האיזון בין חוויות הצלחה לאי-הצלחה יתרום לחוסן הרגשי העתידי של תלמיד האומנויות, בתנאי שהמלווה המבוגר של התהליך ימוט את הספינה הרגשית הזאת באופן מודע, רגיש, מעצים ואמפתי.

אבן דרך 5 – שיח הזהות

היכרות עם תרבויות, ידע עולם, היסטוריה, זהות אישית, קבוצתית, מקומית

השיחות בין התלמידים בכיתת האומנויות וההיכרות עם נקודות מבט מגוונות בפרשנות של יצירות מאפשרות להם לבחון את זהותם וערכיהם, להיחשף לתרבויות ועמדות שונות, ולהרחיב את עולמם. הפדגוגיה הדיאלוגית באומנויות (שליטא, 2015) מדגישה את הדיאלוג כמרכיב מרכזי בהוראה ולמידה, תוך יצירת סביבה חוקרת ומכילה המעריכה ריבוי קולות ופרשנויות. גישה זו מעוגנת במסורות פילוסופיות הרואות בדיאלוג כלי לבניית משמעות. בהשראת ה'דיאלוגיזם' של מיכאיל בחטין, הרואה בשיח תהליך מתמשך בין יחידים, קהילות ורעיונות (Brydon-Miller, 2014 & Coghlan) בכיתת האומנויות הפרשנות והיצירה יוצרות מרחב לדיאלוג משמעותי, המחליף את העברת הידע ההיררכית בלמידה שיתופית (Mercer, 2019).

דוגמה להיכרות בין תרבותית באמצעות מחול היא עבודתו של הארגון Dance United המזמן פעילויות מחול עם אנשים מתרבויות שונות כאשר המחול משמש כתווך להיכרות עם מקומות אחרים, מלמד על העצמי ועל האחר, מגביר את הרגישות לתרבויות אחרות ומעורר בתלמידים גאווה בתרבותם וזהותם. בשיעורי מחול אפשר להדגים, למשל, כיצד עוצבה ההיסטוריה של קבוצה תרבותית מסוימת באמצעות ביטויים מחוליים ולהבין כיצד המפגש שלה עם תרבויות אחרות עיצב את הריקוד כפי שהוא מוכר היום.

המושג "סוכנות בעולם" או "פעלנות" (Agency) מתייחס ליכולת האדם להשפיע על תפקודו ועל מהלך האיחודים בחייו על בסיס ההתנהגויות והפעולות שהוא עושה. מקצועות האומנויות מזמנים יציאה מהעולם הפנימי של התלמידים בכדי לראות את האחר ולפעול למען השפעה על הסביבה והקהילה.

תוכן עיניים

מעבר ללמידה האישית והכיתתית, נבנו בשנים האחרונות באגף האומנויות במשרד החינוך מסגרות חינוכיות לתרומה לקהילה באמצעות אומנויות. אם זה תיאטרון קהילתי בסגנון פאולו פריירה או אוגוסטו בואל (בלום ויוספברג בן-יהושע, 2022 ; זוהר, 1997) המתקיים במגמות התיאטרון השונות ברחבי הארץ, מבחר תכניות הכלה וקהילה במחול (המרחב הפדגוגי מחול) פרויקט "ארטיביזם" - אקטיביזם קהילתי כחלק מהבגרות באומנות חזותית, "דיאלוג דרך קולנוע" - קבוצות תלמידים המקדמות שיח של חיים משותפים בין ערבים ליהודים, או "שיר של יום" - פרויקט רחב היקף המקדם חוזה רגשית בקרב תלמידי בית הספר היסודי באמצעות מוזיקה ושירים – בכל אחד מתחומי האומנויות במערכת החינוך נעשות פעילויות קבוצתיות רבות לרווחת הקהילה באמצעות אומנויות.

במסגרת ההכוונה לאקטיביזם בדרכי האומנויות מתקיימות פעילויות רבות, לדוגמה: תלמידי קולנוע יוצרים סרטים המצביעים על עולות חברתיות או היבטים הדורשים תיקון ומעלים אותם למודעות, נותנים "קול" לדמויות ולגיבורים שלרוב לא מקבלים ביטוי, תלמידי אומנות פלסטית ותיאטרון יוזמים פרויקטים קהילתיים כחלק מתהליך ההערכה שלהם לבגרות, כגון עבודה משותפת עם בעלי מוגבלויות, שיפוץ מועדון אק"ם, ערב מכירה ותרומה של ציורים, הכנה של ספרי תחושות לגן, כתיבת מחזה והפקת הצגה מסיפורי חיים של ניצולי שואה ("תיאטרון עדות"), ועוד. תלמידות מחול יוצרות כוריאוגרפיה ורוקדות עם קשישים או בעלי מוגבלויות בכיסאות גלגלים ותלמידי מוזיקה מופיעים בהתנדבות בפני קהלים מכל הקבוצות החברתיות.

מיומנויות SEL באומנויות

להלן יפורטו מיומנויות למידה רגשית-חברתית והאופנים שבהם הן באות לידי ביטוי בכיתת הסטודיו, בעת למידת אומנויות.

מודעות עצמית

זיהוי רגשות

- זיהוי רגשות במהלך היצירה או בזמן צפייה ביצירות אומנות.
- מתן מקום לרגשות, השתהות למכח הרגשות שעולים וקבלתם.
- זיהוי הקשר בין הרגשות לבין המחשבות שהיצירה מעוררת במתבונן.
- הבנת ההשפעה הרגשית של היצירה על העצמי וניתוח היחסים בין החוויה האישית לבין יצירת האומנות המוצגת.
- פיתוח רגישות אסתטית ורגשית המתבטאת ביכולת לזהות דקויות (ניואנסים) חזותיות ורגשיות ולהגיב אליהן.

מסוגלות עצמית

- אמונה ביכולת להתמודד עם אתגרים ולעמוד במטרות באמצעות ביצוע יצירות ויישום רעיונות אומנותיים.
- התמודדות עם קשיים בתהליך היצירה, פיתוח אסטרטגיות התמודדות כגון חשיבה גמישה (Growth mindset), קבלה עצמית, פנייה לעזרה, למידה מטעויות; הכרה ביכולת להשתפר ולהתפתח לאורך זמן וניסיון, ואמונה ביכולת זו.

תוכן עניינים

הכוונה עצמית

ויסות עצמי

- ויסות רגשות במהלך התבוננות וניתוח יצירות אומנותיות המעוררות רגשות עזים או לא נוחים, תוך שמירה על גישה מאוזנת, גם כאשר מתמודדים עם תכנים טעונים.
- ויסות רגשות בעת קבלת משוב על יצירה אישית: הבחנה בין היצירה לבין הערך העצמי; פתיחות ללמידה ולשינוי בעקבות קבלת משוב.
- ויסות רגשות: להיות מודעים לרגש שחשים ולדייק את הביטוי שלו ביצירה.

הנעה עצמית

- הצבת מטרות בתהליך היצירה האומנותית.
- תיכנון הדרך להשגת המטרות והפעולות לקידומן.
- התמדה גם למנח חסמים ואתגרים, ופעולה נחושה להשגת המטרות.
- ביצוע בקרה עצמית, עדכון המטרות בהתאם, זיהוי רכיבים הדורשים שיפור ביצירה, התאמת התוכניות בהתאם והתנהלות יעילה.

התנהלות חברתית

עבודת צוות

- פתיחות לקבלת מידע ורעיונות אומנותיים והסכמה לחלוק אותם באופן כן וגלוי.
- קבלת החלטות וביצוע פרויקטים אומנותיים באופן שיתופי.
- יכולת לחלוק מטלות באופן הוגן ושוויוני.

ערכים בלמידת האומנויות

מתוך המיומנויות שפורטו לעיל, ניתן ללמוד אילו ערכים מוקנים לתלמיד בלמידת האומנויות.

- **כבוד האדם ושוויון וצדק חברתי:** אלו מתבטאים באופן שבו אומנים ואומניות מתמודדים ביצירתם עם סוגיות חברתיות ואנושיות ועוסקים בהן, כמו גם באופן בו האומנות מעבירה מסרים חברתיים לקידום כבוד, שוויון וצדק. תלמידי האומנויות משלבים תרומה לקהילה כחלק אינטגרלי מלימודיהם.
- **מחויבות לטבע וקידום צדק סביבתי:** מתבטאים ביצירות אומנות המעלות מודעות לסוגיות סביבתיות ו/או, עושות שימוש בחומרים ידידותיים לסביבה ומוצבות בסביבה באופן מכבד ורגיש. במסגרות חינוך רבות נוצרים פרויקטים משותפים לחינוך אקלימי ואומנויות.
- **טיפול הזהות הישראלית** על גווניה השונים מתבטא בחקירת שורשי התרבות הישראלית, הבאתם לביטוי מגוון וסובלני שמעניק תוקף והכרה לשפע המקורות התרבותיים שמרכיבים את הזהות הישראלית ועיצובם בשפה אומנותית.
- **כיבוד מגוון תרבויות ונרטיבים היסטוריים** המתבטא באופן שבו אומנים ויוצרים מעלים לדיון ומשקפים סיפורים תרבותיים שונים. תכניות לימודים באומנויות מלמדות את "ציר המרחב" הרב-תרבותי לצד ציר הזמן וכל קבוצה חברתית בונה לעצמה דוגמאות להוראה מתוך השפע התרבותי שלה.
- **סובלנות ופתיחות** להכיל, להבין ולהעריך מגוון גישות אומנותיות, זהויות ונרטיבים תרבותיים ומסרים המשתקפים ביצירות אומנות.

אתיקה: אתגרים ייחודיים בלימודי האומנויות

חופש הביטוי האומנותי מאפשר לאומנים ולאומניות להגשים את עצמם בצורה מקורית ובלתי מוגבלת, ומעניק לתלמידים חופש להתנסות בתהליכי יצירה ורעיונות מגוונים. עם זאת, חופש זה דורש התחשבות בגבולות האתיקה והחוק, כדי לאזן בין החירות האישית לבין האחריות החברתית. להלן היבטים אתיים ייחודיים בתחום הוראת אומנויות.

גבולות השיח בין מורים ותלמידים

אחת הסוגיות המרכזיות היא הגדרת גבולות השיח בין מורים לתלמידים, במיוחד כאשר הקשרים ביניהם חורגים משגרות הזמן והמרחב הרגילות, או נעשים באמצעי תקשורת דיגיטליים. קשר זה, אף שהוא עשוי להעמיק את תחושת האמון והקרבה, עלול לעתים לעורר דילמות אתיות ופרקטיות.

המורים מנחים את תהליכי היצירה בכיתת הסטודיו לאומנויות ומלווים את התלמידות והתלמידים לאורך שלבי העבודה, תוך שימת דגש על גיבוש תוכן, תכנון, ביצוע טכני, יישום טכנולוגיות, חזרות לקראת מופעים ועוד. תהליכים אלו מתקיימים לעיתים קרובות תחת לחץ זמן, חובת עמידה בתאריכי יעד והתחייבויות כלפי שלל גורמי הפקה, אשר לרוב כרוכים גם בהוצאות עבור בית הספר. המורים לאומנויות מקדישים שעות רבות לפיתוח המעשי של יצירת תלמידותיהם ותלמידיהם, גם מעבר לשעות הלימוד הרגילות, במיוחד בתקופות של הכנה להגשת פרויקטים ואירועי גמר כגון מופעי מחול, הצגות, תערוכות, הפקת והקרנת סרטים, וקונצרטים. יציאה להפקות קולנוע, לדוגמה, תלויה בלוקיישן של הסרט, ולכן הלמידה נעשית בחלקה מחוץ לתחומי בית הספר.

בתנאים לא פשוטים אלה, על המורה לאזן בין הדרישה החינוכית לבין יצירת מרחב עבודה מכבד, בטוח ותומך בכיתת הסטודיו לאומנויות. יש להקפיד על שיח מקצועי וענייני, המעודד למידה והתפתחות תוך שמירה על פרטיותם, כבודם וכבודן של הלומדות והלומדים. הנחה רגישה, המשלבת גבולות ברורים עם הקשבה וגמישות, תסייע בהובלת התלמידות והתלמידים להישגים אישיים וקבוצתיים, ותאפשר להם להתנסות, לחקור וליצור בסביבה מעודדת ומאפשרת בכיתת הסטודיו לאומנויות.

תוכן עניינים

חשוב לזכור: המורה לאומנויות אינו איש טיפול, והשיח הרגשי-חברתי אינו שיח טיפולי

במידה שבמהלך השיח בכיתה תלמיד משתף בתוכן מדאיג, שלא מן הנמנע שנדרשת לגביו התייחסות טיפולית, חשוב שהמורה יקשיב לתלמיד בתשומת לב, יגיב אליו באמפתיה וברגישות ויביע הבנה לתחושות הילד ואכפתיות מהחווייה שלו. בתום השיעור חשוב שהמורה יעדכן את מחנכת או מחנך הכיתה ואת גורמי המקצוע שהם יועצת חינוכית או פסיכולוגית בית הספר, ויחד תתקיים היוועצות בדבר הטיפול המיטבי בצורך שעולה מדברי התלמיד.

עקרונות לשמירה על "מרחב בטוח" בכיתה הסטודיו

- **תיאום ציפיות:** מיד עם תחילת תהליך ההוראה המורים יצהירו על מחויבותם לשמירה על מוגנות ומרחב בטוח בכיתה, תוך הצבעה על מקורות תמיכה וטיפול בתוך בית הספר (יועצת, פסיכולוגית, מנהלת) במקרה של תחושת פגיעה או מצוקה. המורים יציגו מראש את ציפיותיהם לגבי הנורמות ההתנהגותיות שיש על התלמידים לשמור בכיתה ומחוצה לה ויערכו הצגה מפורשת של כללי השיח המצפים בקבוצה, כולל הצגת עקרונות משותפים לשיח מכבד והקשבה הדדית, בין מורים לתלמידים ובין התלמידים לבין עצמם. ניהול השיח על ידי המורה הוא מודל ודוגמה אישית לתלמידיו.
- **הקפדה יתרה על אתיקה ושמירת גבולות מקצועיים בכל זמן,** כולל מעבר לשעות הלימוד הרשמיות וגם כאשר לא נמצאים בתוך המרחב הכיתתי, או כאשר פועלים במרחבים חוץ בית-ספריים.
- **אין להבטיח סודיות.** במקרים בהם יש חובת דיווח, למשל אירוע בו יש חשש שהתלמיד נפגע פיזית, רגשית, או מינית או אירוע בו יש חשש שהתלמיד במצוקה ועלול לפגוע בעצמו. עת תלמיד משדר מצוקה יש לפעול על פי הנחיות חוזר מנכ"ל, ליידע את אנשי המקצוע בבית הספר (יועץ, פסיכולוג, מנהל), להיוועץ בהם, ולא לנהל את האירוע ללא הכוונה מקצועית.
- **הנחיה בצוות/זוג:** יש בתי ספר בהם ההנחיה האישית (מנטורינג) מתבצעת בצוות של שני מורים, כדי לשמור על מוגנות התלמידות והתלמידים. במידת האפשר, רצוי לארגן את ההנחיה בצורה זו.

תוכן עניינים

- **שילוב סיפורים אישיים בתהליך הלמידה:** שיתוף חוויות אישיות מצד מורים ותלמידים יכול להוות כלי עוצמתי להעמקת ההבנה והאמפיתיה במסגרת הלימודית. יחד עם זאת, יש לוודא ששיתוף זה נעשה באופן מושכל, מותאם לגיל התלמידים ולסביבה החינוכית, תוך שמירה על פרטיות וכבוד הדדי. הנורמה הכיתתית צריכה לאפשר שיתוף למי שמעוניין, אך לא לחייב זאת. חשוב לא לשדר מסר שמומלץ לשתף בסיפורים אישיים. יתרה מזאת, במקרים בהם המורים חשים כי השיתוף חושפני מידי ועלול לפגוע בתלמיד בעתיד, עליהם לעצור בעדינות את השיח ולהזמין את התלמיד לשיחה אישית מאוחר יותר.
- **התמודדות עם פרפקציוניזם וביקורתיות עצמית הרסנית:** על מערכת החינוך בכלל ובלימודי האומנויות בפרט, יש להתמודד עם תופעה זו, הנפוצה בקרב תלמידי אומנויות. יש לתת דגש מיוחד ליצירת סביבה תומכת המעודדת "דפוס חשיבה מתפתח" (Dweck, 2006) וחשיבה גמישה החואה בקשיים, באי הצלחות ובאתגרים חלק בלתי נפרד מתהליך הלמידה. יש לעודד את הלומדים לראות כל אתגר וקושי, כמו גם כל הישג והצלחה, כנקודה בזמן וללמד אותם תפיסה תהליכית ששמה דגש על המאמץ ועל הדרך וחואה בהשקעה, בהתמדה ובאימונים הישגים חשובים בפני עצמם. במקביל, חשוב לעזור לתלמידים לפתח כלים להתמודדות עם אכזבות ולשמירה על איזון רגשי. בשיח הכיתתי על המורה להצביע על קושי, תסכול ואי הצלחה כעל חלק בלתי נפרד מתהליך הלמידה, לדון על התמודדות עם תסכול, ולמסגרו כחלק בלתי נפרד ובלתי נמנע מהלמידה ומהיום יום של כל אדם.

הערכה ומשוב בכיתת הסטודיו

למידת אומנויות כוללת התנסות מתמדת ברפלקציה עצמית וברפלקציה חיצונית וקבלת ביקורת בונה. ביקורת עבודות או בדיקה המועדף "הגשת עבודות" בכיתות האומנויות היא תהליך שבו תלמידים מציגים את עבודותיהם בפני הכיתה, מקבלים משוב מעמיתיהם ומהמורה, ומשתתפים בדיון אודות יצירתם ויצירות של חבריהם. פעמים רבות תלמידים מדווחים על לחץ וחרדה לפני ובזמן הצגת העבודה שלהם ועל משובים שאינם מקדמים ולעיתים אף עלולים לפגוע. המורה לאומנויות אחראי על יצירת אווירה של כבוד הדדי ואמון בכיתה, המעודדת תלמידים לקחת סיכונים יצירתיים ולהביע את דעותיהם בחופשיות. בראש ובראשונה, המורים נדרשים לרמה גבוהה של רגישות ואמפתיה. עליהם להיות מודעים לכך שעבור רבים מהתלמידים, חשיפת עבודתם האישית יכולה להיות חוויה מאתגרת ואף מאיימת. ניסוח המשוב בשפה רגישה, מקדמת ומכבדת, יכול ליצור אווירה של תמיכה ומוגנות. מחקרים מראים כי סביבה תומכת מגבירה את המוטיבציה ואת ההישגים הלימודיים (Zins et al., 2004).

הצגת עבודות בפני קהל (מורה, עמיתים) מחזקת יכולת תקשורת, הקשבה ושיח פתוח. התלמידים לומדים לבטא את מחשבותיהם על עבודתם, להבין לעומק את בחירותיהם ולפתח חוסן רגשי מול ביקורת – מיומנות חיונית בעולם החברתי. חשוב מאוד שלפני הכל תהליך זה יזמן לתלמידים התנסות בהבעת אמפתיה, בניסוח מסר רגיש לזולת ובהימנעות מעלבון. התנסות בשיח ממשב כנותן משוב וכמקבלו מעודדת אמפתיה ומגבירה את היכולת לזהות ביטויים רגשיים של אחרים, עת הם מקשיבים לביקורת ולפרשנויות שונות. חשיפה לקשת דעות ממספר מורים באותו שיח ממשביכולה לאזן תחושות במקרה של קבלת ביקורת שלילית. ולכן מומלץ תמיד לבצע את ההגשות של הפרויקטים האומנותיים בפני קבוצה של מספר מורים המחווים את דעתם, ואף מביעים דעות שונות ומנגדות באותו אירוע.

תוכן עניינים

כיוון שהיצירה האומנותית היא ויזואלית ופומבית, כך גם תהליך ההערכה המעצבת והמסכמת הינו שונה ממשוב בתחומים אחרים. למורה לאומנויות נדרשות מיומנויות משוב "יחודיות", שיש לשים עליהן דגש מיוחד בהכשרת המורים ובפיתוח המקצועי. (Campbell, 2005) מזכיר כי "על המורים לאומנות להיות מודעים לגבולות האתיים של הדיון ולדעת להפנות תלמידים לגורמי תמיכה מקצועיים כאשר עולים תכנים מורכבים או מטרידים". רצוי שהיבט זה יהיה בורר כחלק משיח מקדים לשיחת המשוב על "צגים מחיי התלמידים. חשוב שהמורים יציבו גבולות בחרים לדיון, תוך שמירה על כבודם ופרטיותם של כל המשתתפים. תהליך זה כולל הנחיות ברוחות לגבי אופן מתן המשוב, שימוש בשפה מכבדת, והימנעות מביקורת אישית. אנדרדה ושותפיו (2014, Andrade et al) מציעים "ליצור יחד עם התלמידים קווים מנחים לדיון, דרך פעולה שמגבירה את תחושת הבעלות והאחריות שלהם על התהליך".

חשוב לזכור שהיצירה בכיתת האומנויות, כמו גם המשובים הניתנים על היצירות של התלמידים והתלמידות, הם כלי לתמיכה בהתפתחותם הרגשית, הקוגניטיבית והיצירתית. משוב שיפוטי ישפיע על התלמיד לרעה בממדים של רוחה נפשית והתפתחות אישית, ויכול להתפרש כפגיעה וניצול סמכות. על כן יש לזכור שלפני הכל המשוב נועד לקדם ולא לשפוט. על כל משוב לשלב תהליכי הקשבה, שאילת שאלות והצעת דרכים לקידום היצירה. לפיכך, ככלל אצבע נאמר שההנחיה החשובה מכולן היא לעבוד מתוך אמפתיה ורגישות לתלמידים המקבלים את הביקורת/ההערכה/המשוב ומתוך אמונה עמוקה בכוחה של ביקורת בונה, שמתעכבת גם על התמדה, מאמץ, כוונה, מגמה, חוזקות, איכויות "יחודיות ועוד. להלן הנחיות ומחווים לדוגמה לניהול משוב מיטבי.

כיצד לתת משוב: הנחיות למורים

מחקרים רבים מעידים שהשילוב המכון של למידה חברתית-רגשית בתהליך המשוב על עבודות האומנות לא רק משפר את איכות הלמידה האומנותית, אלא גם מצייד את התלמידים בכישורים חיוניים להצלחה בחיים ובעבודה במאה ה-21. כפי שמסכם איזנר (Eisner, 2002), "אומנות מספקת הזדמנות ייחודית לפתח את האדם השלם – לא רק את היכולות הקוגניטיביות, אלא גם את היכולות הרגשיות והחברתיות".

אנדרדה ושותפיו (Andrade et al, 2014) מצאו כי הוראה מפורשת של מיומנויות משוב משפרת את איכות הדיונים בכיתה ואת הלמידה. כפי שמציינת הטלנד (Hetland, 2013), "המורה צריך ליצור אווירה של אמון ותמיכה, שבה תלמידים מרגישים בטוחים לקחת סיכונים יצירתיים ולחשוף את עבודתם". על המורים למצוא את האיזון העדין בין מתן ביקורת בונה לבין עידוד וחיזוק הביטחון העצמי של התלמידים. איזנר (Eisner, 2002) מדגיש כי "ביקורת אפקטיבית מאתגרת את התלמידים לחשוב באופן ביקורתי על עבודתם, אך גם מחזקת את תחושת המסוגלות שלהם". ביקורת בונה, אם כך, מאירה באופן אותנטי היבטים חיוביים לצד היבטים שזקוקים להמשך חשיבה ועבודה לשם שיפור.

לפיכך, על מנת להגיע לתוצאות מיטביות בזמן המשוב על העבודות יש ללמד מיומנויות משוב לתלמידים ולהראות להם, גם באמצעות דוגמא אישית, כיצד לתת משוב ולקבלו באופן בונה, קשוב ומכבד.

מרכיבי המשוב המיטיב כוללים:

- שימוש בשפה מדויקת ותיאורית של העבודה ולא של היוצר (הימנעות מחיוויים רגשיים פוגעניים "את/ה... כך וכך")
- שימוש בשפה מקדמת והתבוננות באפורים (הימנעות מהגדרת חותכות של "טוב/גרוע").
- מתן ערך גם למאמץ ולכונה (התהליך חשוב לא פחות מהתוצר הסופי).
- התעכבות על היבטים חיוביים (ובמקביל התייחסות אותנטית גם לטעון שיפור).
- שאלת שאלות מתוך סקרנות ורצינות (להעביר מסר שמכל תהליך אפשר ללמוד).
- הצעת רעיונות ענייניים ומעשיים לקידום ושיפור העבודה (מתוך אמפתיה ואמונה ביכולת התלמיד/ה).

למרות הצורך בהצבת גבולות, חשוב לעודד שיח אותנטי ומעמיק. המורים יכולים לשאול שאלות פתוחות, לעודד רפלקציה עצמית, ולהזמין נקודות מבט מגוונות. מקסין גרין (Greene, 1995) מדגישה את חשיבות "יצירת מרחב לדיאלוג פתוח ואותנטי, המאפשר לתלמידים לחקור משמעויות עמוקות ביצירותיהם ובחיייהם". ממד נוסף הוא הדגשת תהליך העבודה על היצירה, מתוך מתן תשומת לב לדרך האומנותית, למאמץ הלמידה, ולא רק התייחסות לתוצר הסופי. מבט זה מעודד גישה של צמיחה ומאפשר לתלמידים לראות טעויות כהזדמנויות ללמידה (Dweck, 2006).

כמו כן יש לשים דגש גם על למידה שיתופית בתהליך הביקורת, כגון עבודה בקבוצות קטנות או ביקורת עמיתים. מחקרים מראים כי למידה שיתופית מקדמת מיומנויות חברתיות ורגשיות ולכן יכולה לסייע לתהליכי ביקורת הדדיים אינטימיים יותר, שיתנהלו בקבוצה קטנה ולא רק במליאה (Johnson & Johnson, 2009).

תוכן עניינים

תפקידם של המורים לאומנויות בתהליך המשוב על העבודות הוא מאתגר ורב-משמעות. עליהם למוטט בין קידום למידה משמעותית לבין שמירה על רווחתם הרגשית של התלמידים. באמצעות גישה רגישה, מאוזנת ורפלקטיבית, יוכלו המורים להפוך את תהליך משוב העבודות להזדמנות ייחודית ללמידה רגשית חברתית ולצמיחה אישית.

נכח המורכבות של תפקיד המורים בתהליך הערכת העבודות, חשוב להשקיע ולטפח את יכולתם להתמודד עם משימה זו הן בתקופת ההכשרה להוראה והן לאורך שנות ההתפתחות המקצועית. פיתוח מקצועי המתמקד בתחום זה יכול לכלול למידה על טכניקות להנחיית דיון, הכשרה להתמודדות עם מצבים רגשיים מורכבים ופיתוח מיומנויות למידה רגשית-חברתית, לצד ליווי מקצועי על ידי מדריכי תחום הדעת ושיח עמיתים תומך.

כלי משוב והערכה: דגמים מומלצים

כלי הערכה מתוך יחידת לימוד בנושא משוב למורי מחול: "אני חשדאגה"

- **אווירה** - תנאים נוחים, אוירה נעימה, תגובתיות לאופי התלמידה ומצב רוחה, שימוש בטון דיבור נעים ומבט בעיניים. המשוב צריך להיערך סמוך לזמן הביצוע, אך לא צמוד מדי.
- **ניתן לשינוי** - יש לבקר רק את אשר ניתן לשנות.
- **ישיר** - פנייה בגוף ראשון ובשם הפרטי נעימה יותר למקבלת המשוב.
- **חיובי** - להעריך בשיטת "כריך": להתחיל בחיובי, למקד קשיים, לסכם בחיוב.
- **שכנוע** - להסביר, אך לא לתקוף, לשכנע באופן דיאלוגי, שיחה בגובה העיניים. לגייס להבנה.
- **דוגמאות** - לתת דוגמאות קונקרטיות לטעויות, לא מהזיכרון אלא מרישום מדויק.
- **אובייקטיביות** – המשוב אינו אישי, עליו להתייחס באופן הוגן וענייני לכל תלמיד ותלמידה.

תוכן עניינים

- גדול מסך חלקיו – השיחה תכלול אוסף של דברים והתרשמות רחב, ללא פרטנות קטנונית.
- הצעות לשיפור – כל סיכום שיחה יצביע על אפשרויות להמשך ולהתקדמות ביצירה.

משוב שפ"ר באומנות החזותית

- שפ"ר – שאלה, פירגון, רעיון: הבעת סקרנות לגבי חומרים, תהליכים, רעיונות וטכניקות, התחברות לנקודות החוזק, הצעת רעיונות לדרך קדימה.
- מתן משוב ענייני ולא אישי.
- קודם הצלחות והישגים ורק אז הממדים הביקורתיים.
- סביבה תומכת ובטוחה.
- התמקדות גם בתהליך ולא רק בתוצר – להעריך את הלמידה והמאמץ.
- שילוב ביקורת עמיתים בקבוצות קטנות – הנעשית מתוך העצמת המשתתפים וכבוד הדדי.
- הדגשת המשכיות ושיפור.

* במרחבים הפדגוגיים של כל אחד ממקצועות האומנויות קיימים כלי הערכה משוכללים ומצוינים, לדוגמה:

- מחווני הערכה במוזיקה ליסודי, חטיבה ותיכון.
- יחידות בנושא כישורי חיים וערכים בתיאטרון
- מדרכי הערכה לבגרות בקולנוע

תהליכי קבלת תלמידים למגמות האומנויות

מטרת החינוך לאומנויות במערכת הן טיפוח כישרונות ונטיות מולדים לאומנויות בילד ועידוד יכולות הביטוי היצירתי בקרב תלמידים, לצד השאיפה להצמחת דור העתיד של היוצרים ומובילי התרבות במדינת ישראל. בתחומי המחול והמוזיקה, בהם מתקיימים מיונים לקראת קבלה למגמה, ישנה רגישות רבה לנושא כמפורט בחוזר מנכ"ל מנגנון קבלת תלמידים למסלולים ייחודיים ולכיתות ייחודיות בחטיבת הביניים. בשלב המיונים חשוב ליצור אירה נעימה עבור כלל הנבחנים, ולהסביר כי ישנם גם נתונים אובייקטיביים שאינם תלויים בנבחנים, אלא באופי המקצוע, המשפיעים על הקבלה (ראו: עדו ליטמנביץ, 2019, דו"ח יוזמה, איתור ברוכי כשרון במחול, עמ' 11). יש להסביר לנבחנים את מהות הבחינה, מה נדרש מהם ומהם הקריטריונים להערכה. חשיבות רבה יש לתת לשיחה המסכמת, לאחר הבחינה יש להודות למועמדים על ההשתתפות והמאמץ ולתת להם הקשר לעולם רחב של הזדמנויות, היה וזו לא תתממש.

מפרט ממדים ללמידה רגשית חברתית באומנויות

כתוצאה מההצלבה בין אבני הדרך באומנויות לבין 5 המיומנויות הרגשיות חברתיות כפי שפורטו לעיל נוצר "מפרט ממדים" לבחינת הצלחת הלמידה החברתית רגשית כפי שהיא באה לידי ביטוי בלימודי האומנויות בכיתת הסטודיו.

מפרט הממדים
1. ביטוי והבנה עצמית
2. למידה בצוותא
3. ניהול רגשות
4. התמודדות עם אי הצלחות
5. סוכנות ופעלנות (Agency)
6. מיומנויות בין-אישיות
7. מודעות חברתית
8. קבלת החלטות אחראית
9. מקוריות וחדשנות
10. חשיבה ביקורתית
11. קשר ושייכות
12. מסוגלות
13. אוטונומיה ובחירה
14. חיבור למצפן ערכי

פירוט והסבר הממדים

1. **ביטוי והבנה עצמית:** האומנויות מספקות לתלמידים פלטפורמה לביטוי עצמי ולהבנה עצמית. לעיתים קל יותר לבטא רגש באופן מטאפורי באמצעים חזותיים או בלתי מילוליים במגוון דרכי הבעה. תהליך זה מסייע להם בפיתוח מודעות עצמית וביטחון עצמי. האומנויות נותנת בידי התלמידים כלים להגברת המודעות לרגשותיהם, מחשבותיהם וערכיהם ומאפשרות לברר ערכים ותפיסות עולם, בכדי ליצור חיים בעלי משמעות. דרך יצירות האומנויות, התלמידים יכולים לזהות ולהבין את רגשותיהם הפנימיים, לברר מרכיבים בזהות האישית, לבחון חוזקות וחולשות ולעיתים לחוש רוחה נפשית ועונג כתוצאה מתהליכי היצירה.
2. **למידה בצוותא:** הממד הפיזי של היצירה – הן ביצירת אחרים והן ביצירה עצמית – מהווה מדיום רעיוני המאפשר מצד אחד דיוק ומצד אחר הרחקה והזרה. תווך זה מעודד את כל המשתתפים בכיתת הסטודיו לחשיבה משותפת על הרעיונות שמועלים ביצירות, בכך שהוא מסייע לתת צורה מילולית לרגשות עמומים ולא מוגדרים, ומזמין את הלומדות והלומדים להתבוננות, תגובה, ושיח מרחב על תחושות, רגשות, רעיונות ומחשבות.
3. **ניהול רגשות:** תהליך היצירה האומנותית יכול לשמש ככלי מסייע בניהול רגשות ולחצים. פעולות כמו ציור, פיסול, ריקוד, גינה או כתיבה יצירתית מאפשרות לתלמידים להתמודד עם רגשות מורכבים, להביעם בדרכים חלופיות ולווסת אותם.

תוכן עניינים

4. **התמודדות עם אי הצלחות:** התוצר האומנותי משקף "הצלחה" או "אי-הצלחה" באופן מיידי (נופל או יציב, מתחבר או מתפרק, נפרד או נדבק, מזויף או נקי, מטושטש או חד, מתוח או רפוי וכד'). משוב אובייקטיבי וישר זה שהתלמידים והתלמידות "מקבלים" מהחומר, מזמן להם התמודדות עם רגשות מורכבים ביחס להצלחה וכישלון ומאפשר להם לדמות מצבים אלה גם בתחומים אחרים בחייהם, תוך פיתוח מנגנוני התמודדות עימם.
5. **סוכנות בעולם ופעילות (agency) -** תהליך היצירה מזמן מסוגלות עצמית ותרגול של התמודדות עם מצבים עמומים, חוסר ודאות, אי-הצלחה, צורך בהפקת ידע חדש על ידי מחקר אישי של טכניקות, חומרים וגוף. הצלחה בתהליך זה מחזקת את הסוכנות האישית (פעילות) של התלמידות והתלמידים ומפתחת הכרה וביטחון ביכולותיהם ובכוחות שלהם להשפיע על עצמם ועל סביבתם.
6. **מיומנויות בין-אישיות:** שיתוף פעולה ועבודת צוות על פרויקטים אומנותיים מעודדת התנהלות חברתית מיטיבה, תקשורת והקשבה פעילה, למידה איך לעבוד ביחד, לפתור בעיות ולנהל קונפליקטים בצורה בונה, להוביל מיזמים חדשים ומקוריים ולעמוד מאחורי החלטות ואף לבטא יכולות מנהיגותיות.
7. **מודעות חברתית לוקלית וגלובלית:** התבוננות במגוון יצירות מתרבויות שונות המעלות קולות ודימויים מגוונים ומייצגות תפיסות עולם מרובות מאפשרת לתלמידים להבין ולהזדהות עם נקודות המבט של אחרים. דיון על יצירות במבט רב תרבותי מפתח אמפתיה והבנה חברתית, מעודד פתיחות, מאמן בהתכוונות לריבוי ולשונות, מטפח כבוד והערכה כלפי מגוון תרבויות ודעות, גם אלו ששונות ממני, ומחנך לערכים כגון סובלנות אתנית ומגדרית ואנטי-גזענות. בנוסף, חשיפה לסוגיות אישיות וחברתיות העולות מצפייה ביצירות מתרבויות אחרות המעלות אותן מרחיבה את הידע הכללי ואת ההבנה ההיסטורית של התלמידים.
8. **קבלת החלטות אחראית:** תהליך היצירה האומנותית דורש מהתלמידים לקבל החלטות מושכלות לגבי חומרים, טכניקות ותכנים. תהליך זה מסייע להם בפיתוח יכולת לקבלת החלטות אחראית ו שקולה, תוך התחשבות בהשלכות האפשריות של הבחירות שלהם.

תוכן עניינים

9. **טיפול מקוריות וחדשנות:** תהליכי ההתנסות בפיתוח "קונספט" או רעיון אומנותי מובילים את התלמידות והתלמידים בתהליך רב-שלבי ליצירה מקורית המבוססת על חשיבה יצירתית, ידע, ערכים, מיומנויות, דעות ורגשות. יצירה המתפתחת מתוך השראה, פעולה ורפלקציה משלבת בין השראה מאלמנטים קיימים לבין אמירה יצירתית חדשה אשר לא הייתה קיימת בעבר. לפיכך, התהליך המוביל ליצירה מקורית דורש מהתלמידות והתלמידים – וכן מהמורות והמורים צניעות והקשבה לסביבה, למרחב, לעולם. במרחב זה מתאפשרות תזוזות עדינות שמובילות ליצירת "יש חדש מיש קיים" או "שלישי אחר מסך חלקיו".

10. **פיתוח חשיבה ביקורתית:** התבוננות וניתוח יצירות אומנות בתחומי האומנויות השונים מעודדים את התלמידים לחשוב בצורה ביקורתית ולהעלות שאלות. הם לומדים להעריך ולהבין את המשמעויות והמסרים המורכבים שמאחורי היצירות, מנגנון שמסייע בפיתוח יכולות חשיבה אנליטית וביקורתית.

11. **קשר, שייכות וביטחון:** תחושת שייכות לקבוצה ותמיכה רגשית מהסביבה החינוכית הן אבני יסוד לרווחה נפשית. קשרים בין-אישיים חיוביים מחזקים את הביטחון העצמי ומסייעים לתלמידים להתמודד עם אתגרים שונים. בכיתת הסטודיו לאומנויות מתפתחת לחב תחושת זהות ושייכות המבוססת על תרגול ויצירה משותפים, שהות משותפת שעות רבות במרחב היצירה המשותף, כמו גם שיתוף אינטימי במחשבות רגשות ודעות בהקשרים אומנותיים.

12. **מסוגלות:** חוויית הצלחה ומימוש פוטנציאל אישי תורמים לתחושת מסוגלות גבוהה, שהיא תנאי חיוני לרווחה נפשית. תלמידים שחשים שהם מסוגלים להתמודד עם אתגרים ומפיקים תוצאות חיוביות, מפתחים תחושת ערך עצמי. הנראות החזותית והמדיומית של יצירות אומנות שונות היא מדד מיידי להערכה אשר מזכה את התלמיד בתחושות טובות כאשר הוא או היא מצליחים ליצור יצירה משמעותית שמזמנת תגובות חיוביות מקהל הצופים.

תוכן עניינים

13. **אוטונומיה ובחירה:** מתן אפשרות לתלמידים לבחור ולהשפיע על תהליך הלמידה וההוראה תורם לפיתוח תחושת אוטונומיה. תחושה זו מגבירה את המוטיבציה הפנימית ומובילה לרווחה נפשית גבוהה יותר. תהליך היצירה בסדנה כולל אינספור החלטות עצמיות ובחירות בין סוגים שונים של דרכים ליצירה ולמימוש רעיונות. זהו אימון לחיים במרחב בטוח המכין את התלמידים לעמדה אוטונומית במגוון משימות ולעשיית החלטות ובחירות בעת הצורך.

14. **חיבור למצפן ערכי:** תלמידים שמחוברים לערכים אישיים ולתחושת משמעות בהשגת מטרותיהם מפתחים יציבות רגשית ומתחזקים נפשית. מצפן ערכי מגביר את התחושה של שליטה ותכליתיות. הסדנה ככיתת אומנויות היא מעבדה לזיהוי עמדות, ערכים ומיקומים בהקשרי זהות, שייכות ותרבות המעודדים ביטוי של עולמם של התלמידים ומייצרים להם נראות בסביבתם הקרובה והרחוקה.

המלצות למנהל בית ספר

תכנית פעולה לשילוב אומנויות בשגרת הלימודים

שילוב אומנויות בהיבט הרגשי והאישי

- קיום סדנאות אומנויות מונחות על ידי מורים לאומנויות ומורים-אומנים, שיתמקדו בבטיי אישי דרך חומרים וטכניקות מגוונות.
- יצירת חללי עבודה פתוחים בהם התלמידים יכולים ליצור באופן חופשי וללא שיפוטיות.
- פיתוח פרויקטים אישיים בהם כל תלמיד יבצע חקר יצירתי על נושא אישי הקרוב לליבו.

שילוב אומנויות בתהליכי חקר והעמקה בזהות

- שיעורים המשלבים כתיבה רפלקטיבית לצד עבודה אומנותית, כדי להעמיק את ההבנה של תהליכי היצירה האישיים. עבודה עם כלי עבודה כגון "מחברת רעיונות" וכתיבה פואטית על תהליכי היצירה.
- שיח כיתתי על תהליכי יצירה, רגשות שמתעוררים במהלכם, ומשמעותם בחיי היומיום של התלמידים.
- עבודה עם טקסטים אומנותיים, ספרותיים וויזואליים, שמאפשרת עיבוד רעיוני ורגשי של חוויות אישיות.

עידוד הצגת תהליכים ויצירות אישיות

- ארגון תערוכות בית-ספריות הצגות, קונצרטים, מופעי מחול והקרנות סרטים המציגים לא רק את היצירות הגמורות, אלא גם את תהליך העבודה והחקר האישי של התלמידים.
- קיום "ערבי יצירה" בהם תלמידים יציגו עבודות, ידברו על תהליך היצירה ויקיימו דיון פתוח עם הקהל.
- פרסום מקוון של יצירות נבחרות בליווי טקסטים אישיים על תהליכי היצירה.

תוכן עניינים

יצירת שיתופי פעולה עם הקהילה

- חיבור תלמידים לפרויקטים קהילתיים בהם יוכלו לבטא את זהותם ואת תפיסת עולמם דרך יצירה אומנותית ובמקביל לתרום ולהיות מעורבים בקהילה.
- שיתופי פעולה עם אומנים מקומיים, גלריות ומוזיאונים שיאפשרו לתלמידים להציג את עבודותיהם לקהל רחב יותר.
- פיתוח פרויקטים רב-תחומיים ובינתחומיים עם מגמות נוספות בבית הספר, כגון שילוב בין אומנויות שונות, אומנויות ומדעים, אומנויות וחברה, אומנויות וספרות.
- מפגשים עם מגמות אומנויות מבתי ספר אחרים בפסטיבלים ובימי יצירה משותפים.

תמיכה וליווי רגשי לתלמידי אומנויות

- חשוב מאוד להיות מודעים לרגישויות הייחודיות לתלמידי אומנויות ולהעלות לשיח ולמודעות של חדר המורים את הצרכים שלהם במעגל השנה ובמיוחד סביב מאמץ אינטנסיבי של הפקות ופרויקטים.
- יש למסד שגרות של עבודה משותפת עם צוות הייעוץ החינוכי בבית הספר לזיהוי תלמידי אומנויות שזקוקים לליווי רגשי.

סוף דבר

שילוב המיומנויות הרגשיות-חברתיות כחלק בלתי נפרד מהלמידה והיצירה נולד מתוך גישה הוליסטית ורגישה לחינוך באמצעות אומנויות, המדגישה את חשיבות החיבור לעולם הרגשי כחלק מתהליך היצירה והלמידה בכל שלבי הגיל. מתוך ההבנה העמוקה כי אומנויות הן מרחב לביטוי עצמי, לפיתוח מודעות רגשית ולבניית חוסן אישי וחברתי, קוראי מסמך זה נחשפו בוודאי לתובנות מבוססות מחקר על תרומת לימודי האומנויות לרווחת התלמידים ולתחושת השייכות שלהם.

באמצעות מודלים יישומיים כמו "שמונת הרגלי החשיבה של הסטודיו" ו"חמש אבני הדרך בהוראת האומנויות" מורים לאומנויות, מרצים באקדמיה המכשירים מורים-יוצרים באומנויות, מחנכים, מנהלים ומקבלי החלטות במערכת החינוך יכולים לפעול ליישום החיבור בין הלמידה הרגשית חברתית לבין לימודי האומנויות ולקידומו בקרב תלמידי האומנויות במגוון מרחבים בבית הספר ומחוצה לו. ההקבלה בין אבני הדרך באומנויות לבין חמש מיומנויות הלמידה הרגשית חברתית יכולה לשמש ככלי עבודה גם עבור גורמים שונים בבית הספר המסייעים לרווחת התלמידים.

מתוך ההתייחסות לאתגרים הפדגוגיים והאתיים הכרוכים בתהליכי הלמידה-הוראה הייחודיים לתחומי האומנויות, יש לפעול בהלימה להמלצות המסמך ולתכנן תכנית פעולה בית ספרית להעשרת חווית הלמידה הרגשית-חברתית בלימודי האומנויות.

מסמך זה מיועד להוות כלי עבודה פדגוגי המתלווה לתכניות הלימודים בכל אחד מתחומי האומנויות על מנת לקדם הוראה מקצועית, רגישה ומודעת שלאורה יחוו התלמידים בטוחים, מובנים ובעלי קול.

ביבליוגרפיה

- בלום, א. & יוספברג בן-יהושע, ל. (2022). חינוך לתיאטרון וחינוך באמצעות תיאטרון: סקירת ספרות שהוגשה ללשכת המדען הראשי, משרד החינוך, ירושלים. מכון מופ"ת (עמ' 28-29).
- דוח מיפוי SEL במערכת החינוך בישראל: למידה חברתית-רגשית (SEL). זוהר, א. (1997). התיאטרון הקולקטיבי של אוגוסטו בואל. במה, רבעון לתיאטרון, 144, 69-83. האוניברסיטה העברית.
- ליטמנביץ', ע. (2023). דוח מת"ת - מיפוי תוכניות ובתי ספר א-פורמליים לטיפול מצטיינים במחול בישראל. יוזמה - מרכז לידע ומחקר בחינוך (עמ' 7).
- עשור, א., יצחקי, נ., לייבושור, ג. & יוסט, א. (2022). ניהול מצמיח: כיצד מצמיחים צוות חינוכי שמרגיש במיטב ומתפקד היטב. מכון אבני ראשה, המכון הישראלי למנהיגות בית ספרית.
- שליטא, ר'. (2015). דיאלוג עם אמנות: הדרכה דיאלוגית לאמנות בת-זמננו. מכון מופ"ת.
- Aliberti, S. (2023). The role of emotional states and mental techniques in dancesport: A systematic review. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 15(3), Article 8.
- Andrade, H., Hefferen, J., & Palma, M. (2014). Formative assessment in the visual arts. *Art Education*, 67(1), 34-40.
- Campbell, L. H. (2005). Spiritual reflective practice in preservice art education. *Studies in Art Education*, 47(1), 51-69.
- CASEL. (2020). What is SEL? Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. <https://casel.org/what-is-sel/>

תוכן עניינים

Coghan, D., & Brydon-Miller, M. (Eds.). (2014). Bakhtinian dialogism. In The SAGE encyclopedia of action research (Vol. 2, pp. 73-75). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446294406>

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405-432.

Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.

Ericsson, K. A., Krampe, R. T., & Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, 100(3), 363–406. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.3.363>

Farrington, C., & Shewfelt, S. (2020). How arts education supports social-emotional development: A theory of action. National Association of State Boards of Education (NASBE). Retrieved from <https://www.nasbe.org>

Farrington, C., Maurer, J., McBride, M. R. A., Nagaoka, J., & Puller, J. (2019). Arts education and social-emotional learning outcomes among K-12 students: Developing a theory of action. University of Chicago Consortium on School Research. Retrieved from <https://consortium.uchicago.edu>

Gagné, F. (2000). Understanding the complex choreography of talent development through DMGT-based analysis. In *International Handbook of Giftedness and Talent* (pp. 67-79).

Greene, M. (1995). *Releasing the imagination: Essays on education, the arts, and social change*. Jossey-Bass.

Hetland, L., Winner, E., Veenema, S., & Sheridan, K. M. (2013). *Studio thinking 2: The real benefits of visual arts education*. Teachers College Press.

תוכן עניינים

Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). An educational psychology success story: Social interdependence theory and cooperative learning. *Educational Researcher*, 38(5), 365-379.

Jones, S. M., & Kahn, J. (2017). The evidence base for how we learn: Supporting students' social, emotional, and academic development. The Aspen Institute. https://www.aspeninstitute.org/wp-content/uploads/2017/09/SEAD-Research-Brief-9.12_updated-web.pdf

Kisida, B., & Bowen, D. H. (2019). New evidence of the benefits of arts education. Brookings Institution. Retrieved from <https://www.brookings.edu>

McPherson, G. E., & McCormick, J. (2006). Self-efficacy and music performance. *Psychology of Music*, 34, 322-336.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>

Sawyer, R. K. (2004). Creative teaching: Collaborative discussion as disciplined improvisation.

Schwab, Y., & Elias, M. J. (2014). From compliance to responsibility: Social-emotional learning and classroom management. In E. T. Emmer & E. J. Sabornie (Eds.), *Handbook of classroom management* (pp. 94–115). Routledge.

Simpson, A. (2016). Dialogic teaching in the initial teacher education classroom: "Everyone's voice will be heard." *Research Papers in Education*, 31(1), 89–106. <https://doi.org/10.1080/02671522.2016.1106697>

תוכן עניינים

Stanley, J., Picot, C., & Hopkins-Flory, J. (2024). Artful echoes: Amplifying SEL through interactive read-alouds and arts engagement. *Early Childhood Education Journal*. <https://doi.org/10.1007/s10643-024-01738-1>

Subramaniam, M. (2023). Social emotional learning (SEL) through the arts education: A review of research literature. *i-Manager's Journal on Educational Psychology*, 16(4), 60. <https://doi.org/10.26634/jpsy.16.4.19223>

The Metropolitan Museum of Art, New York. (2022). Social and emotional learning through art: Lessons for the classroom.

Thornton, A. (2013). Artist, researcher, teacher: A study of professional identity in art and education. Intellect Books.

Vallerand, R. J. (1997). Deci and Ryan's self-determination theory: A view from the hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation. *Psychological Inquiry*, 8(1), 41–46.

Winner, E. (2022). An uneasy guest in the schoolhouse: Art education from colonial times to a promising future. Oxford University Press.

Weissberg, R.P. & Cascarino, J. (2013, October). Academic learning + social-emotional learning = national priority. *Phi Delta Kappan*, 95 (2), 8-13.